

VITAS AREŠKA

VIOLETINIS VITRAŽAS

Petro Palilionio kūrybos kontekstai

Petras Palilionis pagal išsilavinimą yra teisininkas, o pagal pašaukimą – poetas eseistas, vertėjas, žurnalistas. Nors jis kilęs iš šiaurės Lietuvos, bet kūrybos temperamentu greičiau primena nekantrų ir karštą pietietį. P. Palilionis gimė 1940 metais rugsėjo 6 dieną Pasvalio rajone, Pabuojų kaime, kurį nuolat prisimena eilėraščiuose ir poemose kaip spalvingų asmenybių kraštą. „Pabuojai, Pabuojai.../ Kas naktį sapnuoju/ lietum ir alum girtą kraštą“¹. „Parapija garsėja chorais./ Ir traukia pabuojiečių voros“². Tėvo ir motinos atminimas įkvėpė parašyti ne vieną kūrinį. Tačiau visa sąmoninga veikla susijusi su Kauno miesto kultūriniu gyvenimu, itin dideliu darbu organizuojant Kauno rašytojus. P. Palilionis domisi daugeliu sričių ir žanrų: poetine kūryba, žurnalistika, eseistika, vertimais. Dažni straipsniai ir pasisakymai dienraštyje „Kauno diena“, kultūrinėje viso krašto periodikoje. Poeto kelias į literatūrą nebuvo lengvas, nes sovietmečiu jis neparašė nė vieno panegirinio posmo, aukštinančio komunistinę tvarką. Atvirkščiai, sudėtingomis metaforomis ir perkėlimais slėpė nusiteikimą prieš sovietinę imperiją. Niekas, o tik gamta poetui, atrodė, įkvepia gyvenimo džiaugsmą ir optimizmą. „Rytai – pempės, pentys./ Ir pirmas medus. / Taip gera gyventi, / kad, rodos, uždusi“³. Visų lygių cenzūra priešinosi P. Palilionio užsispyrimui leisti tai, kas sukurta. Ilgai buvo delsiama išleisti pirmąjį eilių rinkinį „Atolas“, kuriame jau išryškėjo originali rašymo maniera, orientacija į avangardinę tradiciją. Iš to rinkinio man įsiminė dveilis iš eilėraščio „Šienapjūtė“. „Limpančios pušų blakstienos/ pirmos įsileidžia dieną“⁴. Minėdamas avangardą, turiu galvoje keturvėjininkus: „sprogs oras“, „sproginėja rytas“, „kumelė nebearkliškai sužvingo“. Vėliau darė įtakos bendroji europietiška ekspresionizmo tradicija. Kai kurie leksiniai elementai („iškaršusi lakštingala“, „žydėjimo benzinas“) ir vėliau primindavo keturvėjininkų kūrybą, kuri irgi rutuliojosi veikiamą ekspresionizmo.

Petras Palilionis Nevados dykumoje (JAV). 2002.
Nuotrauka iš P. Palilionio archyvo

Ruošdamas leidyklai savo knygas, P. Palilionis nuolat atsitrenkdavo į cenzūros sieną. Žinoma, ne jis vienas. Visai prieš pat išsilaisvinimą iš socialistinės imperijos cenzūra privertė išimti iš rinkinio „Su baime ir viltimi“ (1986) eilėrašį „Tulpių tostas“. Jo pradžia primena Justina Marcinkevičių. „Pamokyk

išminties, akmenis kantrybės, / Palaimink žolę, skaldančią stabus. / Čia visko bus. Karų. Marų. Tarybų. /Mirtis ne kartą persivilks rūbus...“⁵. Įteikdamas leidyklai poemų knygą „Vėjuota saulė“, kurioje įdėta dramatinė poema „Rapsodija“ (apie Adomo Mickevičiaus gyvenimą Kaune), P. Palilionis vėl susiduria su politine cenzūra. Poeto tikslas buvo „sužmoginti dievaitį, nulipdytą iš lenkiško molio, bet išdegtą lietuviškos ugnyje“⁶. Dramatinėje poemoje yra stiprių laisvę aukštinančių žodžių. Tėvynė eina į ateitį „tarp dūlančių pilių. / Be tėvo kardo plieno/ Be motinos raudos, / Be svetimųjų ienų / Ir be savų lazdos“⁷. Vėliau šis kūrinys buvo išleista atskiru leidiniu („Vėjuota saulė, arba Adomas Mickevičius Kaune“).

Individualaus stiliaus, individualios manieros analizė patvirtina, kad P. Palilionis siekia įvairių tradicijų sintezės, naujos estetiškos kokybės, remdamasis tiek klasikine, tiek avangardine tradicija, pirmiausia ekspresionizmu. Todėl kartais jo kūryba ir primena Vladimiro Majakovskio platų mostą, Kazio Binkio žaismingumą, keturvėjininko J. Žengės familiarumą. O vietomis – Vinco Mykoliaičio-Putino, Afanasijaus Feto meditacinius apmąstymus, Eduardo Mieželaičio globališkumą ir patetiką, Balio Sruogos ironišką sarkazmą. Tačiau poetas jų neseka ir necituoja, o kuria savo poezijos modelį. Eilėraščių ir poemų kompozicijoje bei bendroje formoje jis permainingai jungia filosofinę meditaciją, retorinį manifestavimą, ironiją, tiesioginį, atvirą emocinį reagavimą ir vertinimą, rašymą „per sapną. Todėl kartais tekstų struktūros atrodo anarchiškos, sujauktos. Tačiau poetas pasikliauja individualia motyvacija. Jis pasinaudoja ir dialoginės, šnekamosios ir gatvės kalbos galimybėmis, rimo netikėtumais, kultūros ženklais. P. Palilionio poetinės formos simbolis gali būti violetinė spalva, kuri kaip tik ir išreiškia kai kurių šviesių ir tamsių spalvų sintezę. Vienas iš eilėraščių taip ir vadinasi „Violetinis žodžių vitražas“. Mąstymas šuoliais, mozaikiška kompozicija padeda sukurti palilioniškąjį stilių, kurį poetas pats ironiškai apibūdino: „Girgžda žodžių konstrukcijos keistos“⁸. XX amžiaus mense natūraliai susipina visų laikotarpių, visų praeities srovių, visų mokyklų ir tautų kūrybos laimėjimai. Mene jau beveik viskas atrasta. Kažką nauja galima pasiekti tik ieškant estetiškos kokybės.

Santūri ir tartum apsidraudusi P. Palilionio kūrybą vertinanti kritika ne tiek daug rašė, bet vis tiek mažiau ar daugiau išryškino jo kūrybos savitumus. Tačiau galima pastebėti, kad kritikai tarsi vengė jo knygų, o gal ne visai suprato, kur slypi P. Palilionio kūrybos originalumas. Kai kas sako todėl, kad poetas gyvena Kaune, B. Brazdžionio žodžiais tariant, Lietuvos provincijoje. Taip jis iš arogantiškų vilniečių girdėjęs. Gal dar ir todėl, kad Kaunas sovietmečiu komunistinės valdžios buvo laikomas mažiau politiškai patikimu miestu nei Vilnius. Pats P. Palilionis knygoje apie J. Grušą primena vieną anekdotinį atsitikimą. Vienas iš partinių Kauno vadovų atvykusiam iš Vilniaus partijos bosui, priekaištavusiam dėl silpnų Kauno kūrybinių jėgų, atsikirto kandžia replika:

„– Rašytojai?.. Aš Kaune žinau tik du rašytojus: Antaną Drilingą ir Juozą Grušą. Kiti antisovietčiai, psichiniai liginiai, grafomanai...O iš tų dviejų – tik vienas tikras. Kitas – senas katalikas...“⁹. Kiekvienas anekdotas visuomet turi ir mažą dalelę tiesos.

Tačiau sovietmečiu, ypač paskutiniaisiais metais P. Palilionio knygos susilaukdavo palyginti gerokai daugiau recenzijų nei laisvos Lietuvos laikotarpiu. Be to, dabar ir kritikai kažkaip stebuklingai beveik išnyko iš spaudos puslapių.

Paminėsiu kai kurias svaresnes tų recenzijų. Pavyzdžiui, Viktorija Pakerienė, vertindama eilėraščių rinkinį „Akistatos“, pastebėjo kai kuriuos poetinės individualybės bruožus: energingą šokiruojantį mostą, skirtingų jausenos atspalvių jungimą, sugebėjimą valdyti žodį, ritmo energiją ir veržlumą¹⁰. Irena Slavinskaitė, recenzuodama „Mažąsias poetas“, atvirksčiai, tvirtina, kad poetas nesugeba valdyti žodžių srauto. Tačiau ji irgi sutinka, kad P. Palilionio kūryboje nėra ramybės. Viskas čia greit kaleidoskopiškai keičiasi ir kinta – temos, antraštės, stiliaus srautai, vaizdo struktūros. Poetas, pasak šios kritikės, siekia ekspresyvaus netikėtumo efektų. Jai dar atrodo, kad P. Palilionis kartais pasiduoda eklektikai, o žaismingumas nėra pakankamai motyvuotas. Recenzentė akcentuoja keturvėjininkų tradicijos poveikį ir pastebi, kad poetas visgi išlieka savitas, ypač gerai valdo rimo efektus, sugeba išreikšti egzistencijos problemas¹¹. Daug kritiškesnis yra jaunesnės kartos literatas Vytautas V. Landsbergis, recenzavęs rinkinį „Su baime ir viltim“. Kaltina jis poetą dėl ausį rėžiančių metaforų, eilėraščio prasmės užšifravimo, kurį, anot jo, skaitytojas gali palaikyti kryžiažodžių poezija. Tačiau pripažįsta poeto teisę eksperimentuoti, ieškoti technikos naujovių metrikoje ir kompozicijoje¹².

Kiek įdėmiau panagrinęsiu peizažinį eilėraščių iš, regis, geriausio P. Palilionio kūrybos rinkinio „Vasara už debesų“. Eilėraštis vadinasi „Tarp veidrodžių“. Šiame eilėraštyje gamta, peizažas nėra tradiciškai „fotografuojamas“, bet tėra svarstymo objektas, poeto santykio su gamtovaizdžiu išraiška. Taip elgėsi V. Mykolaitis-Putinas. Šis eilėraštis iš pirmo žvilgsnio yra paprastas, tačiau būdingas P. Palilioniui.

*Nuo pavasarių – gera gražu.
O išėjus jiems – liūdna ir pilka.
Greitai žemė, išlaisčius dažus,
grįš į širdį ir lūpas: nutilti.*

*Bus šaka, nukabinus lizdus,
ir juoda, ir skaudi kaip tranšėja.
Nuo jos mirusių – oras uždus
ir žvaigždė, iš akių nulašėjus.*

*Visos upės kaltai užsivers
tarsi našlės, nedaug ką sau leidusios.
Tau ant sprando ilgam užsikars
svetimųjų dorybių trys veidrodžiai.*

*Visą juodą baltai aptaisys. –
Neišleis nei dėkoti, nei bisui. –
Toks gyvybės veide liūdesys
Taip jau viskas lig kaulo įgriso¹³.*

Pasirinkau analizuoti šį eilėrašį todėl, kad jis palyginti paprastas, tradiciškai sueiliuotas, o palyginimai ir metaforos yra būdingos P. Palilionio poetiniam mąstymui. Perskaitymo variantų, suprantama, gali būti ne vienas. Poetą domina gamtos ir žmogaus gyvenimo paralelė. Tiksliau pasakius, gamta tampa tik metaforos medžiaga. Eilėraščiu sakoma, kad tai, kas gera ir gražu, greit baigiasi. Emocinis santykis hiperbolizuoja nuotaikų kaitą. Prasideda juodos, skaudžios dienos. Dingsta ne tik žemės spalvos, bet pritilsta ir žmogaus jausmai, prislopsta pasikalbėjimo entuziazmas. Netikėtas pajuodusios šakos palyginimas su tranšėja asocijuojasi su karo dienomis. Šaka numeta lizdus – tarsi praranda gyvybę. Metaforų struktūrą valdo ne elementari logika, o poetinių asociacijų logika.

Gyvenimo pasikeitimai yra neišvengiami, fatališki, ir nebūtinai jie keičiasi į gerąją pusę. Greičiau atvirkščiai. Gal kiek ir keistai skamba žemė „grįš į širdį ir lūpas: nutilti“. Galima interpretuoti, perskaityti tuos žodžius kaip jutimų miegą ar net mirtį, gal meilės tylą ar mirtį. Tolesni žodžiai patvirtina panašią prasmę. Tranšėja asocijuojasi su karais. Šakos juodumas ir tranšėjos juodumas motyvuoja žodžius „nuo jos mirusių“. Juos galima suprasti kaip tranšėjose mirusių ir kaip šiaip prievartinę mirtį pavasarį. Nuo šakų numetami lizdai. Juk pavasarį keičia vasara. Šakos turi sužaliuoti, o jos pajuoduoja. Atmosfera tokia (moralinė, politinė), kad nuo jos „oras uždus / ir žvaigždė, iš akių nulašėjus“. Šakos simbolį P. Palilionis pakartoja rinkinyje „Praeivių miške“. „Ir sukrečia šakas šaknų malda. / O Lietuva! .. / Sugrįžk namolio keliais / jei negali kitaip“. Grįžtu prie analizuojamo eilėraščio. Kiekvienoje jo tolesnėje strofoje nuotaika krenta žemyn, kiekvienoje kuriama nauja metafora ar palyginimas. Trečioje strofoje sukuriama dar sudėtingesnis asociatyvus vaizdas. Upės, tarsi nusikaltusios, užsivers. Ir visai netikėtai jos lyginamos su našlėmis. Našlių visuomet padaugėja atsiradus visokiam blogiui. Galima manyti, kad tas blogis – pavasarį pajuoduoja šakos, užsiveria upės – sovietinė tikrovė, vidinės kovos, masinės represijos. Tiesiogiai poetas negalėjo to pasakyti, todėl pasitelkė į pagalbą sudėtingas metaforas. Frazę „našlės, nedaug ką sau leidusios“ galima suprasti kaip gyvenamosios erdvės uždaramą, griežtą reglamentaciją, akiai uždarytą erdvę, už kurios ribų niekam nevalia išeiti. Net upės jaučiasi kaltos. Nors upės nepripažįsta jokių užtvarų, jos irgi užsiveria, užsidaro. Sovietinės erdvės aklinas uždaramas, komunistinė moralinė reglamentacija išreiškiama žodžiais „svetimųjų dorybių trys veidrodžiai“. Gyvenimas tarp veidrodžių – iliuzinė egzistencija. Trys veidrodžiai padidina tą iliuzinę erdvę. Ji padidėja tris kartus, tarsi nutrina realias ribas, svetimos mažos dorybės tampa labai didelės ir reikšmingos. Pabaigoje įprasminimas filosofinis klausimas apie gyvenimo kaukes. Tai, kas juoda, paverčiama į baltą. Žodžiais „neišleis nei dėkoti, nei bisui“ lyrinis subjektas nori pasakyti, kad toks gyvenimas yra panašus į teatrą, estradą, cirką. Tik žmogus visa tai privalo priimti kaip natūralią, o ne kaip iliuzinę realybę. Jis priverstas gyventi tarp veidrodžių. Taip P. Palilionis nuvainikuoja valdišką panegirišką patosą, taip pat tam tikros poezijos išpūstą, fanfarišką optimizmą.

Estetinės kokybės prasme šis eilėraštis parašytas pakankamai profesionaliai. Netikėtumas ir paslaptinumumas irgi įeina į estetinę sąvoką. Skaitytoją intriguoja netikėti pasakojimo posūkiai, paradoksalus minties rutuliojimas, mįslingumas, konteksto paslaptis. Visos keturios strofos yra ir savarankiškos, ir turi prasminį ryšį su eilėraščio visuma. Vis vien išlieka mozaikiška eilėraščio kompozicija. Tačiau struktūrinę vienybę išreiškia žemyn krintanti nuotaika, pasibaigianti tiesiai suformuluota išvada: „Toks gyvybės veide liūdesys / Taip jai viskas lig kaulo įgriso“¹⁴. Žodžių audinys nėra grynai lyriškas. Neakcentuojama pasakojimo „aš“ vardu kategorija. Įsiterpia prozaizmai, parodijos niuansai: „žvaigždė nulašėjus“, „nukabinus lizdus“, „ant sprando užsikars“. Daugelis šių ypatybių išlieka ir kitose P. Palilionio eilėse. Panašios struktūros eilėraščių yra ne tik šiame rinkinyje. Pavyzdžiui, rinkinio „Su baime ir viltim“ eilėraštyje „Prieš tolimiausią kelionę“ poetas išradingai ir meniškai sujungia gamtos vaizdus su apmąstymais.

P. Palilioniui meninė kūryba nėra vien pramoga, tinkanti laisvalaikiui, tik grynojo grožio reiškinys, telpanti į „menas menui“ rėmus. Viename interviu poetas kalbėjo: „Neužmirškime, kad būtent iš rašytojų

sambūrių tribūnos, ypač paskutiniaisiais tarybiniais metais, valdžiai tiesiog į akis būdavo pažeriama daug rupios, skaudžios teisybės. Rašytojai būdavo lyg nesprogusi mina, galinti bet kada sukrėsti aplinką.

– Dabar kartais gali kuolą tašyt ant galvos... Šlubuoja visi didžiosios kvadrigos „ristūnai“ – gėris, grožis, moralė, teisė¹⁵. Žodžiai, pasakyti prieš dešimtį metų, aktualūs ir šiandien. Kaip ir daugelis P. Palilionio kūrybos ar publicistikos idėjų. Nors ir atrodo, kad poeto žodis jau ne toks svarus, tačiau P. Palilionis neatsisako aktyvios pozicijos ir nepriklausomybės metais išleistose knygose. Tuo jis artimas ne tik klasikinei realizmo tradicijai, bet ypač ekspresionizmo pamokoms, kurias savo kūryboje kartojo keturvėjininkai (K. Binkis, J. Žengė, S. Šemerys, T. Tilvytis, J. Tysliava). Dar tektų prisiminti ir B. Sruogos ekspresionistinio stiliaus poemą „Miestas“, kurios sarkazmą savaip pratęsia P. Palilionis „Retro poemoje“.

*Sentimentus šalin nužėręs,
Jis sielos pragarą atvers,
Paleis instinktų aklą žvėrį,
Jį miestų šonkauliais pašers¹⁶.*

Klasikinio ekspresionizmo ypatybės – energingas žodžio smūgis, įtampa, žodžio ekspresyviųjų galimybių panaudojimas, minties šuoliai, maištingų jausmų dinamika ir intensyvumas – pasireiškia ir P. Palilionio kai kuriuose eilėraščiuose bei poemose. Galima pridurti, kad išryškėja ir reportažinis principas, miesto civilizacijai būdingas žodynas, alogiški minties posūkiai, koliažas, plakatas, daiktiškumas, reikšmių kondensacija, ironija, sarkazmas, autoironija, parodija. Šias ypatybes galima pastebėti ir P. Palilionio eiliavimuose. Poetas plakatiškai manifestuoja aktyvią poziciją. „Aš / tiesinu / įlinkusią / Pasaulio ašį“¹⁷. Poezijos centrine ašimi ekspresionizmas padarė subjektyvųjį „aš“. P. Palilionio posmai nuolat primena šią tradiciją. Ne kolektyvas, masė, klasė, o žmogiškasis „aš“, koks jis bebūtų subjektyvus, originalus, keistas. Štai eilėraščio „Dar kartą apie meilę“ posmas.

*Aš –
Autonominė respublika.
Nenorėk,
Kad tave mylėčiau.
Mano jausmai –
Ne stadiono švilpuko valdoma publika,
O išdidūs, savarankiški piliečiai¹⁸.*

Platus retorinis mostas primena VI. Majakovskį, bet jis savo metu reiškė priešingą idėją socialistiniam realizmui, pagal kurį „aš“ privalo būti sistemos sraigtelis, masės, klasės tipiškas atstovas. Tikrasis ekspresionizmo tradicijoms būdingas kūrinys yra eilėraščių ciklas „Pro svetimus langus“.

*Raudonkrūtė bažnyčia
Karias
kranui ant kaklo
.....
Spiegia padangos, bobos.
Vaikšto nuogos taisyklės.*

*Kliba dantys, pastogės –
neužgrūdintus pykina¹⁹.*

Ekspresionistų šūkis „Tolyn nuo gamtos“ ne visai tinka P. Palilioniui, nors kurdamas peizažą jis nėra nusiteikęs prieš realistinę ar romantinę tradiciją, tačiau neapseina be ironijos. „Menu: jūs prašėte peizažų. /Aš jūsų – kuo švelniausio dažo: / žalia pradžia“²⁰. Bet kada piešiamas toks, kokį poetas žada, peizažas greičiau prisimena keturvėjininkų, o ne romantikų tradiciją.

*Rasa seniai man nebe sagos,
pažirę iš mergystės pirštų.
Su rudeniu šliaužiu į irštą.
Ten geležiuoja miško rūbas.
Ten epušė veidais įdubusiais
į ausį gargaliuoja vėtrai,
kad vėl pamišęs staliaus metras
žegnoja nuostabiausią lentą...²¹*

Susilieja fantazija ir realybė, lyriškumas ir proziškumas, praeitis ir dabartis, tampa neatskiriami ironija ir tragiški įvykiai. Cituoto eilėraščio potekstė gan giliai paslėpta. Aiški tik užuomina apie miško brolių,

kovotojų už Lietuvos laisvę tragedija, kančia ir mirtis. Tik nedaug kas gali tą potekstę pajusti, nes mažėja skaitytojų, pažinusių pokario realybę. Toks eilėraščio aiškinimas gali atrodyti kaip pritempimas. Sutinku, kad galimi ir kitokie perskaitymo variantai. Viskas priklauso nuo skaitytojo gyvenimo patirties. Žodis poeto suvokiamas kaip estetiškos vertybės, kartais gal ir pamirštant tai, ką norima pasakyti. Paliekama erdvės skaitytojo fantazijai pasireikšti: „Kam veltui liežuviu mali? / Iškirpk kaip nori, jei gali, / iš oro – žodžio gėlę“²². Mokydamasis iš K. Binkio, P. Palilionis siekia tokio pat virtuoziško valdyti žodį. Ne visuomet tikslas pasiekiamas, ne visuomet pasiseka, tačiau šiuo požiūriu stipriausi P. Palilionio kūriniai yra sudėti į rinkinį „Vasara už debesų“. Stebint visą kūrybą, susidaro įspūdis, kad techninės žodžio valdymo galimybės yra daug didesnės negu emocinis, intelektualinis poreikis. Estetinis žaidimas, suprantama, irgi turi žavesio (pavyzdžiui, „Bandyamas parašyti lingvistinį eilėrašį“).

Beveik visos šiuolaikinės lyrikos būdingas bruožas – kuo daugiau vietos palikti skaitytojo fantazijai, leisti jam pačiam suprasti kūrinį taip, kaip jis nori. Juk vienos tiesos, ypač poetinės, niekad nebūna. Skaitytojo vidiniame pasaulyje sukasi daugybė išgyvenimo ir minties ratilų, todėl ir poetiniai apmąstymai negali sustoti pusiaukeyje, neturi pabaigos, kažkokių galutinių išvadų, finalo, o plečiasi į ciklus ir mini poemas, kurios nedaug skiriasi nuo eilėraščių ciklų. P. Palilionio orientacija į avangardinę tradiciją leidžia jam išvengti išankstinių išvadų, tos tiesos, kurią diktuoja klasikinis rimas. Gimsta noras „pašokdinti rimą, / tą klasišką kastruotą primą, / kuris užbaigia mintį pirmas, / privengdamas naujos“²³. P. Palilionio kūryboje kartas nuo karto pasikartoja demokratinės pasaulėjautos motyvas apie pliuralistinę mąstymą: „Žilam žmonijos smilkiny. / Nėra atsakymo ...Nė vieno“²⁴.

Žaismingos, ironiškos eilės, galima sakyti, beveik visuomet turi potekstę, moralinį, politinį vertinimą. Ne vienas motyvas, minties aspektas, išreikštas dar sovietmečiu leistuose rinkiniuose, išlieka aktualus ir šiandien dėl savo erdvės ir laiko neapibrėžtumo. Pavyzdžiui, „Jau eina / per Lietuvą revoliucija. / Dievulėliau! / Graži, / kaip dvaro panelė Liucija, / kurią po mirties buvau vedęs“²⁵. Dabartinis visuomenės sujudimas, savotiška revoliucija yra daugiau komiška negu tragiška. P. Palilionis turi žodžio dovaną, jaučia žodžio spalvą ir toną, suranda jam pačią geriausią vietą strofoje. Tik kartais tarsi išjungia mąstymą ir tarsi siurrealistas paleidžia ranką laisvai judėti, rikiuoti žodžius. Todėl skaitydami kai kuriuos posmus pirmiau išgirstame tik žodžius, o tik paskui esame priversti ieškoti pras-mės, žodžių tarpusavio ryšių. Ir ne visuomet sėkmingai. Ypač tai liečia tuos eilėraščius, kuriuose apmąstomos globalinės, filosofinės problemos. Bet ir atviro teksto kūriniai, kuriuose vyrauja deklamacija, retorika, sumenkina meninę kokybę ir estetinį efektyvumą. Tarp šių dviejų polių rikiuojasi lengvi, žaismingi kūriniai, žybčiojantys nerūpestingumu, linksma nuotaika, humoru ir šypsena. Toks yra originaliai pavaizduotas lietingas peizažas.

*Šonas prakiuro,
antras – išbalo.
Maukia už durų
vakaras alų.*

*Maukia ir keikia
dalią vėjuotą,
vėją besaikį,
dangų nešluotą*²⁶.

Ir čia yra metaforinis perkėlimas, bet jis tarytum neprivalomas. Užtenka pirmojo plano, užtenka to, kad apie subjurusį orą kalbama linksmai nusiteikus.

Eilėraščiai, sukurti jau atgavus nepriklausomybę, ir skiriasi, ir nesiskiria nuo sovietmečiu parašytų eilių. Išlieka tas pats stilistinis kodas. Galvoje turiu rinkinį „Praeivių miške“, kuriame P. Palilionis nutarė tarsi labiau prisitaikyti prie masinio skaitytojo – atsisakė metaforinio mįslingumo, grįžo prie atviresnio teksto. „Prarask, poezija, metaforas, bet ne laikyseną“²⁷. Kritikuotas už pernelyg gilų metaforinį užšifravimą, poetas tarytum nusileidžia, pasiduoda, grįžta prie tradicinės formos.

*Koks mažas Vytautas Didysis...
Kokia didžiulė Lietuva...
Kiek dar prakeikę ją žudysis...
Kiek širdimi užstos: sava...*²⁸

Tai savotiška retrolyrika. Lengvai skaitoma ir lengvai įsimenama. Tačiau panašų eiliavimą jaunesni kritikai dažnai traktuoja kaip retrogradinį. Tenka prisiminti, kad modernistiniai eksperimentai (juos išmėgino ir P. Palilionis) šiandien neturi paklausos tarp masinių skaitytojų. Visur – Europoje ir Amerikoje – elitinė poezija skiriama labai nedideliame mėgėjų, draugų, pačių poetų ir poezijos tyrinėtojų skaičiui. P. Palilionis pasiduoda lengvo poetinio žaidimo stichijai. Dar daugiau – pradeda kalbėti „aš“ vardu. „Prisipažįstu: / senokai apie meilę berašiau“²⁹. To anksčiau nebuvo, nes polinkis kurti poetinį epą – po-

emas, eilėraščių ciklus – vertė lyrinį subjektą stovėti atokiau, stebėti iš šalies. Šiame rinkinyje sustiprėjo intymus, išpažintinis pradus. Nors kartais turi ir „mes“ formą. „Manėme – viską mes galim. / Manėme – kalnus nuversim. Saulė tarytum kūkaliai / Byra į rudenio erčią“³⁰. Peizažiniuose ir meilės eilėraščiuose meditacija išreikšta stipriau. Tiesiai kalbama apie praradimus, nusivylimus, žmonių susvetimėjimą. Dar kartais sukuriamas aforizmas, o atvirą deklamaciją palydi ironija. Kada apmąstoma gyvenimo prasmė, prisimenama egzistencializmo filosofija. „Už ką man — tikslas ir prasmė, / Jeigu tu pats betikslis? / Vėl niaukiasi. Ką išgrumės / Tavisis Stiksas?“³¹. Poetas susirūpinęs, kad lyrika pasidarė nereikalinga, nes klestint rinkos ekonomikai ji neberentabili. Gal todėl ir knygelės paantraštė skamba ironiškai „Tekstai autoriaus jausmų ir minčių medžiotojams“. Poetas be jokių išankstinių formos nuostatų atpalaiduoja fantaziją ir laisvai, kartais žaismingai, be aiškesnės, apibrėžtos idėjos kalba apie greitą laiko tėkmę, tautos moralės švarumą, pralaimėjimus būties ir poetinės kūrybos kare. Kuria taip pat invektyvinius, manifestinius eilėraščius, kviečiančius, smerkiančius, apmąstančius. Vėl platus majakovskiškas mostas, ironija. „Aš / nuaunu visą žmoniją, / ir basą paleidžiu per žemę. / Šiandien / pasaulinis įvykis. / Šiandien / žolės gimimo diena“³². Gamtos gyvenimas švaresnis už politinius, moralinius santykius. Jaudina Lietuvos likimas. „Ar tokią Lietuvą svajojai? / Ar tokiai Lietuvai meldeis“³³. Išsilaisvindamas nuo vidinės cenzūros, nuo kokių nors privalomų lyrikos formų, poetas kartais pereina į savotiškus teatrališkus gestus: „Meluoju aš, / atėjęs palydėti / tavęs su dviem maišeliais paakiuos, / kur vienas Dievas žino / ko ir kiek pridėta... / — / Pats elgeta, / iš elgetos juokiuos...“³⁴.

Tačiau meniškai stipriausi tie kūriniai, kuriuose į pirmąjį planą iškyla nuoširdūs apmąstymai apie egzistencinę prasmę, laiką, mirtį, meilę ir vienatvę („Ant balto žirgo“, „Amžinajam“, „Dvikova“, „Ledynmečio artėjimas“, „Pakaruoklio prašymas“). P. Palilionis nepamiršta ir eksperimentavimo, poezijos ir prozos formų suartinimo, nepasiduoda gundymams taikytis tik prie masinio skaitytojo. Neišnyko ir metaforinės struktūros, tik jos nuosaikesnės, ne tokios mįslingos, lengviau „peršviečiamos“. P. Palilionis nevengia tragiškų motyvų, dramatiško susitikimo su amžinybe. Jo poezijoje kartojasi žodis „kapas“. Eilėraščių meniškumas nukenčia dėl karšto poeto būdo: pasipiktinimo, nekantrumo atvirai rėžti tai, ką mano apie dabartinį gyvenimą. Išsakyti visa tai retorine forma, manifestuojant savo poziciją. Gal ji ir teisinga, bet diskurso forma yra tiesmuka, todėl estetiniu požiūriu nėra efektyvi. P. Palilionio tikroji stichija – metaforinė, paslaptinga, mįslinga, užšifruota forma, kuri nepatiko kai kuriems kritikams. Nieko nepadarysi. Vardan meno tenka ir pakentėti. Yra ir kita priežastis, kodėl P. Palilionis atsitraukė nuo jam įprastų struktūrų.

Atrodė, kad laisvės sąlygomis nėra reikalo slėpti tikrąją mintį metaforų brūzgnyuose. Bet meninė forma nepripažįsta pragmatizmo.

P. Palilionis davė skaitytojui daugiau kaip dešimt epinio pobūdžio kūrinių – eiliuotų dramų ir mini poemų. Tuos kūrinius yra vertinęs Ričardas Pakalniškis moksliniame veikalė „Lietuvių poema“ (1990). Literatūros kritikas iš kitų P. Palilionio epinio pobūdžio kūrinių pagal meninę kokybę išskyrė ironiškos baladės ypatybių turinčią „Retropoemą“. Ji žavi minties paradoksalumu, klasikinės strofos, oktavos suderininamu su žaisminga ironija, išryškinančia žmogaus dvasinį nykumą. „Ji parašyta kaip romantinės „sakmės“ parodija – žmogaus dialogas su savo agresyviu antrininku velniu“³⁵. Man regis, meniniu požiūriu yra stipresnė paradoksalus stiliaus poema „Itakė“. Išsišakojusi meditacija rutuliojama per besikeičiančią formą – ekspresyvią, pilną kontrastų ir energingos intonacijos. Poetas ironizuoja, parodiuoja, smerkia ir klausia: „Kai / gėlės, moterys – vazonus, / kai lūpos – / išdavysčių zonos“³⁶. Noras pasiekti idealą (Itakės salą) beveik neįmanomas. „Kurgi mano tikslas, / na kurgi ji, / maža kaip krislas, / bet išėities sala?“³⁷.

Kai kurios poemos yra fragmentiškos, primena eilėraščių ciklus („Priemėčio obelis“, „Lemties instrumentas“, „Elsinoro dienoraštis, arba vienos žiemos sapnas“). P. Palilionį kūrybai įkvėpia įvairiausia realybė. Nemažą kūrybinio įkvėpimo dalį sudaro kultūrinė aplinka, kultūros žmonių gyvenimas, darbai ir likimai. P. Palilioniui labai artimas yra Kazimieras Binkis, kurio kūrybos motyvai skamba poemoje „Pasikinkęs jauną vėją“. Šia poema P. Palilionis gerokai išplėtė savo stilistinį spektrą. Jis čia itin atpalaiduoja ir fantaziją, ir ranką, išryškina minties šuolius, neįprastus žodžių derinius. „Gojuje galvą rainą / krutina storas pabūklas“³⁸. Poetą patraukė K. Binkio artistiškas žaismingumas, avantiūriška biografija, siautulingas charakteris ir elegancija. Kai kurių panašumų į K. Binkį turi ir pats P. Palilionis. Poema „Pasikinkęs jauną vėją“ nėra kokia nors poezijos priemonėmis sukurta gyvenimo ir kūrybos apybraiža. Joje pabrėžiama dabarties realybė, reiškiamas dvasinis protestas prieš šių dienų žmogaus ydas, jo dvasinį išgverimą: „Ir siurbias į gerklę/ ir pamsta kaip erkės / skyrybos, infarktai, bokalai“³⁹.

Domėjimasis kultūros žmonėmis paskatino P. Palilionį parašyti poemą, turinčią poetinės dramos struktūrą. Tai „Vėjuota saulė“. Joje vaizduojamas Adomo Mickevičiaus gyvenimas ir veikla Kaune (poema „Rapsodija“). Iš esmės ši drama greičiau buvo skirta Lietuvos likimo, kovos už laisvę vertinimui, o ne A. Mickevičiaus išgyvenimams pavaizduoti. Pirmauja pasakotojo išgyvenimai. Todėl ir cenzūra buvo

išgašdinta. Kritikai poemą vertino ne visuomet teigiamai. Panašios krypties yra ir monodrama „Visais gyvybės kodeksais“, skirta poeto Andriaus Vištelio-Višteliausko vienam gyvenimo epizodui pavaizduoti – jo gyvenimo pabaigai pamišėlių namuose. Šioje poemoje pasakotojas tarsi indetifikuoja save su veikėju. Čia irgi svarbesnis tėvynės likimas. Apmąstymų, atsiminimų turinys kartais prieštarauja deklamacinei formai, paaukštintai intonacijai. Poemos erdvė labiau atitiktų filosofinę, meditacinę kryptį.

Dėmesys meno, kultūros, politikos žmonėms patraukė P. Palilionį prie pasikalbėjimų, interviu. Iš jų poetas sugebėjo „išpešti“ nemažai naujos medžiagos, svarbios naujųjų laikų literatūros istorijai. Draugiškas, intymus, patiklus bendravimas padėjo pasiekti to, ko neįmanoma pasiekti per oficialius, proginius klausinėjimus. Didesnę dalį straipsnių P. Palilionis paskelbė dienraštyje „Kauno diena“. Vėliau jie buvo sudėti į knygą „Išlikti savimi“. Ypač informatyvūs pokalbiai su poetais Bernardu Brazdžioniu, Henriku Nagiu, prozininku Liudu Dovydėnu, literatūros vertėju Edvardu Viskanta, literatūrologu Broniu Vaškeliu ir kt. Iš pokalbio su profesoriumi, žymiu kritiku Rimvydu Šilbajoriu, pavyzdžiui, paaiškėja, kad jis nepripažįsta grynojo meno principų, jo nuomone, estetai yra nuobodūs. Grožis turi nešti gėrį ir tiesą. Čia, Lietuvoje buvo manoma, kad išėivijos kritikai yra beveik visi grynojo grožio šalininkai.

P. Palilionio esė apie Salomėją Nėrį, Juozą Urbšį, Juozą Žlabį-Žengę, Raimundą Samulevičių, Viktorą Katilį irgi praplečia mūsų žinias apie tuos žymius žmones, tarsi sušildo, padaro artimesnį jų paveikslą. Kaip poetinėje kūryboje, taip ir esė žavi P. Palilionio poetinio žodžio sodrumas, puošnumas, emocionalumas. Nevengiama ir panegirinio, aukštinančio patoso. Pavyzdžiui, apie Stasės Samulevičienės nuoširdumą poetas taip rašo: „Pro melodingą svetingumą, pro jaukumo ir prielankumo žaismą imdavo ir prasimušdavo keistas akcentas, lyg kažkokių kitų, neįvardintų, bet nujaučiamų kultūrų atgarsis“⁴⁰.

Itin reikšmingas, fundamentalus P. Palilionio darbas yra knyga apie Juozą Grušą „Svajojęs gražų gyvenimą“. Ji atitinka P. Palilionio kūrybos ir literatūrinio darbo stilių. Jeigu poemose ir eilėraščiuose jaučiame mozaikišką vaizdų konstrukciją, tai ir šioje knygoje mozaikiškai sudėta įvairaus žanro, nevienodos kokybės tekstai: knygos autoriaus interpretacijos, komentarai, replikos, J. Grušo ir jam rašyti laišakai, atsiminimai, dokumentai, įvairiu metu užrašyti ir sudėti paties rašytojo svarstymai, atsiminimai ir pokalbiai su knygos sudarytoju, taip pat J. Grušą pažinojusių rašytojų ir šiaip arčiau bendravusių žmonių atsiminimai, pastabos. Todėl P. Palilionis paantraštėje pažymėjo: „Apmatai Juozo Grušo portretui“. Knyga yra solidi, pakankamai originali, nes joje labiau gilinamasi ne į fasadinę literatūrinio gyvenimo pusę, o į jo užkulsius, į viešumą iškeliami įvairiausi nutikimai, net ne visuomet pagirtini ar išaukštinantys vieną ar kitą kūrėją. Visa tai intriguoja, skatina domėtis ir rintomis meno problemomis. J. Grušas irgi pavaizduotas toks, kaip atrodė kasdieniame gyvenime, buitinėje aplinkoje. Nors P. Palilionis žvelgia į rašytoją su didžiule pagarba, gal net su tam tikru pietetu. „Man rūpėjo, – rašo jis, – žemiškas, kasdieniškas, jeigu norit – realistinis Juozas Grušas, jo žodžiais, – tas „molis“, iš kurio iškilo neeilinė asmenybė, išdegė kaitrioje kūrybos ugnyje, įgavo išskirtinumo, visuotinumo skambesį“⁴¹.

Žvilgsnis į kultūrinio gyvenimo užkulsius patraukia, intriguoja skaitytoją, kuris šiandien jau pratina- mas į rašytoją žiūrėti ne kaip į kažkokį antžmogį, olimpietį, o kaip į prieštarinę, kartais ir silpną, su žmogiškomis ydomis. Kūrėjas gal net labiau pažeidžiamas, dažniau klystantis, nesutariantis su savimi ir aplinka. Meno žmogus paprastai jaučiasi nepakankamai suprantas, įvertintas kritikos ar skaitytojų, plunksnos ar teptuko brolių. Tarybiniais metais visi garsesnių žmonių gyvenimo užkulisiai buvo tiesiog slepiami. Manyta, kad tarybinis rašytojas, ypač tas, kuris aukštino socialistinę santvarką, negali būti koks nors nedorėlis, neprincipingas, pasiklydęs meilės klystkeliuose, apskritai nuodėmingas žmogus. P. Palilionio knygoje dažnai pakeliama uždanga, slėpusi realius poelgius, nutikimus ir šiaip, atrodytų, nereikšmingas smulkmenas, kurios kai kuriems žmonėms buvo gerai žinomos. Intriguojančiai paveikia toks beveik simbolinis faktas, kaip istorija su vienu garsiausių rusų rašytoju Konstantinu Balmontu. Keliaudamas po Lietuvą, jis nei iš šio, nei iš to įsinori vištienos, o grįžęs į viešbutį sumušė žmoną. Taip P. Palilionis priartina prie realios žemės beveik šventumo aureolę ir neabejotiną talentą turėjusį rašytoją. Reikia pripažinti, kad nuodėmingas kūrėjas yra visuomet įdomesnis už šventuolį. Ne vienas skaitytojas nustemba, perskaitęs, kad prozininkas Juozas Paukštelis, būdamas Kėdainių gimnazijos direktoriumi, pasirašė sveikinimą Adolfui Hitleriui, kad žymus dvasininkas, rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas pasakojo nepadorų anekdotą apie piršlybas. Suintriguoja ir tai, kad garsus to meto poetas negražino skolos taip pat garsiai prozininkei Ievai Simonaitytei. Skolą turėjo prisiimti valstybės išdas. Stebina, kad B. Brazdžionis 1940 metais tariamai norėjęs pasidaryti tarybinį poetu. Kaip ir Vinco Mykoliaičio-Putino meilės nuotykis ar Aleksio Churgino ištrūkimas iš geto už išverstą į lietuvių kalbą Hitlerio knygą „Mein Kampf“. Įdomu skaityti apie vieno garsiausių lietuvių teatro režisieriaus Juozo Miltinio pomėgį basam vaikščioti po Kauno gatves. Kartais ir garsūs, išdidūs rašytojai pasielgia kaip vaikai. Užteko J. Grušui netyčia mestelėti repliką, kad Juozo Baltušio knyga „Sakmė apie Juozą“ verta Nobelio premijos, ir J. Baltušis patikėjo, mėgino organizuoti žygį pas žinomus Europos rašytojus, kad būtų pasiūlytas kandidatu šiai premijai gauti.

Apie vieną ar kitą kultūros veikėją skaitytojo sąmonėje jau yra įteigta tam tikra nuomonė – teigiama ar neigiama. P. Palilionis užfiksuoja tokias kultūrinio gyvenimo situacijas, kuriose visiškai naujai atsiskleidžia vieno ar kito rašytojo tikrieji bruožai. Įdomus yra Kosto Korsako ir specialiojo skyriaus viršininko Michelio Kacenbergio pokalbis 1940 metais apie J. Grušo anketą. K. Korsakas pasirodė kaip humaniškas, demokratiškas žmogus, nors daugelis skaitytojų jį įsivaizdavo kaip paklusnų valdžiai literatą. Vytauto Petkevičiaus, „pramušusio“ filmo „Herkus Mantas“ sukūrimą, interpretacija irgi praplečia šio rašytojo biografiją. Knygoje išteisinamas Juozas Ambrazevičius, 1941 metais buvęs vyriausybės pirmininku. Jis abejojęs dėl Antano Smetonos proto galių. Tais intriguojančiais faktais galima tikėti, galima ir abejoti, palaikyti žmonių visuomet mėgstamomis paskalomis.

Kaip minėjau, ne visi tekstai yra lygiaverčiai. Man regis, J. Grušo jaunystėje rašyti meilės laišakai yra pernelyg sentimentalūs, barokiško stiliaus, nuolat kartojasi tos pačios frazės. Tų laiškų knygoje galėjo būti mažiau, jie galėjo būti reikliau atrinkti. Padėkos laišakai kritikams taip pat nepraturtina J. Grušo kūrybos, tik žeidžia rašytojo savigarbą. Tačiau nuostata kalbėti apie silpnybes gal ir pateisina tų laiškų publikacijas.

Didelę tekstų dalį sudaro paties P. Palilionio eseistiniai pristatymai ir komentarai, atsiminimai apie bičiulystę ir artimą bendravimą su J. Grušu. P. Palilionio eseistika išauga iš jo poezijos. Kitaip tariant, poezija ir eseistika viena kitą veikia ir aukština. Poetinių palyginimų, epitetų, intonacijų išlieka ir eseistikoje. „Didelio talento kaip didelio šviesulio spinduliai, prasimušę pro abejingumo luobą, vos prisilietę, regis, be ypatingų pastangų, akinančiais brangakmeniais paversdavo likimų nuolaužas, metų metais glūdėjusias atskaudėjusių, surandėjusių, su negailestinga negalia susitaikiusių gyvenimų gelmėse“⁴². Arba: „Bėgo laikas, rudenėjo žemė. Kaip per vešlią lapiją šen bei ten jau nenumaldomai prasimušinėja išdavikiškas geltonis, taip pro naujos valdžios pažadus netrukus ėmė ryškėti jos tikroji esmė. Ilgi sakinių periodai turi ir minusų: didina skaitymo įtampą, skaitytojui nelengva sekti mintį.

Ši knyga įdomi kaip literatūros, kultūros istorijos papildymas, kaip intriguojantis pasakojimas apie kultūros žmonių dramatiškus, bet prasmingus likimus, tautos šviesulius sunkių išmėginimų metais, apie kūrėjus, skatinusius tautą išlaikyti dvasines vertybes. Akademiniu stiliumi parašyta literatūros istorija dažnai būna nuobodi masiniam skaitytojui, tačiau ši P. Palilionio knyga kaip tik išvengia nuobodulio, praplečia literatūros istoriją, kaip gyvą ir labai prieštaringą judėjimą. Ji parodo, kaip dvasinės, meninės vertybės atsirado, atsirado ne šiaip kam nors panorėjus – partijai, vadui, valdžiai apskritai, bet buvo sukurtos talentingų žmonių. Juos reikėtų vertinti kaip tautos brangiausią likimo dovaną, prilygstančią žemės gelmėse randamiems labai retiems ir brangiems metalams – gamtos turtams. Talentingų žmonių, kaip ir žemės gelmėse randamų turtų, nėra gausu, todėl jie brangintini.

¹ *Palilionis P.*, Akistatos, V.: Vaga, 1977, p. 22.

² *Palilionis P.*, Motinos epas, V.: Vaga, 1991, p. 121.

³ *Palilionis P.*, Atolas, V.: Vaga, 1972, p. 7.

⁴ Ten pat, p.16.

⁵ Rašytojas ir cenzūra, V.: Vaga, 1992, p. 153.

⁶ Ten pat, p. 154.

⁷ *Palilionis P.*, Vėjuota saulė, V.:Vaga, 1983, p. 102.

⁸ Ten pat, p. 184.

⁹ *Palilionis P.* Svajojęs gražų gyvenimą. Apmatai Juozo Grušo portretui, V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 338.

¹⁰ Žr. Naujos knygos, 1979, Nr. 6, p. 4.

¹¹ Žr. Pergalė, 1980, Nr. 3, p. 172–174.

¹² Žr. Pergalė, 1987, Nr. 2, p. 175–177.

¹³ *Palilionis P.*, Vasara už debesų, V.: Vaga, 1981, p. 73.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Kauno diena, 1994 12 10, p. 17–18.

¹⁶ *Palilionis P.*, Motinos epas, p. 82.

¹⁷ *Palilionis P.*, Akistatos, V.: Vaga, 1977, p. 7.

¹⁸ *Palilionis P.*, Vėjuota saulė, p. 133.

¹⁹ Ten pat, p. 54.

²⁰ *Palilionis P.*, Motinos epas, p. 102.

²¹ Ten pat, p. 103.

²² *Palilionis P.*, Vasara už debesų, p. 82.

²³ *Palilionis P.*, Mažosios poemos, V.: Vaga, 1979, p. 111.

²⁴ *Palilionis P.*, Motinos epas, p. 81.

- ²⁵ *Palilionis P.*, Mažosios poemos, p. 35.
- ²⁶ *Palilionis P.*, Vasara už debesų, p. 17.
- ²⁷ *Palilionis P.*, Praeivių miške, K.: Naujasis lankas, 2000, p. 32.
- ²⁸ Ten pat, p. 10.
- ²⁹ Ten pat, p. 22.
- ³⁰ Ten pat, p. 27.
- ³¹ Ten pat, p. 46.
- ³² Ten pat, p. 75.
- ³³ Ten pat, p. 39.
- ³⁴ Ten pat, p. 53.
- ³⁵ *Pakalniškis R.*,. Lietuvių poema. V.: Vaga, 1990, p. 334.
- ³⁶ *Palilionis P.*, Mažosios poemos, p. 104.
- ³⁷ Ten pat, p. 107.
- ³⁸ *Palilionis P.*, Vėjuota saulė, p. 164.
- ³⁹ Ten pat, p. 174.
- ⁴⁰ *Palilionis P.*, Išlikti savimi, K.: Varpas, 1997, p. 137.
- ⁴¹ *Palilionis P.* Svajojęs gražų gyvenimą. Apmatai Juozo Grušo portretui, p. 8.
- ⁴² Ten pat, p. 9.

Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius